

Cicero's dramatische laatste maanden

Recensie

Cicero. De republiek of de dood. Philippicae en brieven. Vertaald en toegelicht door John Nagelkerken (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2020), 411 pp. ISBN 978 90 253 1071 4.

De laatste 21 maanden van Cicero's leven, de tijd na de moord op Caesar op 15 maart 44 tot die van Cicero's op 7 december 43 v.Chr., hebben lezers sinds de oudheid altijd bijzonder gefascineerd. Het laatste gevecht voor de republiek, dat Cicero met zijn 'Philippische' redevoeringen tegen Marcus Antonius aanging, en zijn smadelijke dood als geproscreeerde van het tweede triumviraat schiepen het beeld van Cicero als martelaar van de vrijheid: de laatste vertegenwoordiger van het vrije woord en de vrije staat, die dapper zijn leven offert en door alle Romeinen wordt beweend. Als men puur naar de redevoeringen tegen Marcus Antonius kijkt, roepen Cicero's teksten zelf overduidelijk dit beeld op. Zoals de titel van John Nagelkerkens nieuwe vertaling aangeeft, schildert Cicero de crisis van zijn tijd af als een ultiem moment waarop een mens bereid moet zijn te sterven voor de goede zaak; hij is er tenminste toe bereid en uit aan het einde van de tweede (de meest beroemde) *Philippica* een laatste wens: 'dat ik bij mijn dood een vrij Romeins volk achterlaat' (p. 118).

Maar dit is slechts een deel van het geheel. Want naast de redevoeringen hebben we ook nog een enorme hoeveelheid brieven van Cicero uit dezelfde tijd over, die een genuanceerder verhaal vertellen. Ook daarin zet Cicero zich weliswaar geregeld neer als de eerste man van de staat: 'Ik heb mezelf de leidersrol toebedeeld ten behoeve van de senaat en het volk van Rome' (p. 179 in een brief aan Cornificius). Maar we zien in

de brieven ook veel wanhoop over de situatie en aarzelingen over welke coalities nu te smeden zijn. Het spraakmakendste voorbeeld is dat van Octavianus, die Cicero in zijn speeches als goddelijke redder verheerlijkt, maar in zijn brieven vaak als onrijpe puber neerzet. Het is John Nagelkerkens grote verdienste dat hij Cicero's meerstemmigheid in de jaren 44 en 43 laat horen door afwisselend met de volledige vertaling van de 14 *Philippicae* ook een ruime selectie brieven af te drukken. De lezer ziet Cicero in contact met zowat alle belangrijke politieke spelers van die tijd en krijgt daarbij een goede indruk van Cicero's tactisch talent en van zijn enorme energie. Het lijkt erop dat bij hem daadwerkelijk de draadjes van de politiek samenkomen en dat hij rusteloos probeert zijn tegen Marcus Antonius gevormde coalitie – de leden daarvan zaten verspreid in het hele Middellandse zeegebied – bij elkaar te houden. Tegelijkertijd laten de brieven ook zien hoeveel tijd Cicero na de moord op Caesar nodig had om zijn publieke rol te vinden: tussen maart en augustus 44 was hij aarzelend, klaagde veel over de hopeloze toestand in de staat en wilde vooral weg uit Rome en Italië. Pas toen Marcus Antonius tijdens een senaatvergadering in september de persoonlijke aanval op hem opende, begon ook Cicero met zijn speeches de naam van Antonius met de grond gelijk te maken en zich als de woordvoerder van vrijheid en eendracht onder de Romeinen neer te zetten.

Dit alles is uiteraard voor de kenners van Cicero's leven niet nieuw, maar het is heel fijn om deze teksten eindelijk in een elegante en betrouwbare Nederlandse vertaling te kunnen lezen en daardoor het verhaal nog eens vanuit Cicero's eigen perspectief mee te maken. Het blijft, ook bij het herlezen van de speeches, fascinerend om de meester-retoricus Cicero *at his best* te beleven: niet voor niets behoren de *Philippicae* al sinds de oudheid tot de 'big four' van Cicero's redevoeringen (samen met de redevoeringen tegen Verres en Catilina en, als vierde, de door retorici bijzonder gewaardeerde *Pro Milone*). Het is inderdaad meesterlijk hoe Cicero in zijn *Philippicae* steeds dezelfde thema's weet te variëren (de republiek is onvrij onder Antonius' tirannie en moet van zijn invloed bevrijd worden; hiervoor moet een oorlog gevoerd worden; want Antonius is een ergere vijand dan Catilina, Clodius, en ja, zelfs Hannibal). Het is bovendien de moeite waard erop te letten hoe hij hetzelfde argument heel anders presenteert afhankelijk van zijn publiek – pleit hij voor de senaat of voor het volk? Daarnaast klinkt alles in de brieven wederom heel anders: Cicero beschikte over veel geluiden.

Nagelkerken is een uitermate betrouwbare gids bij het soms onoverzichtelijke materiaal en de politieke verwickelingen in de *Philippicae* en brieven. Zijn selectie van brieven is representatief en in korte tussenteksten geeft hij de lezer de nodige historische achtergrond of schetst met weinig woorden de strekking van de geciteerde

teksten. Uiteraard valt over de een of andere interpretatie te twisten. Om een voorbeeld te noemen: ik ben niet zeker dat we Cicero's brief aan Antonius in april 44 recht doen door hem 'opportunistisch en onwaarachtig' te noemen (p. 27) – het is vooral een vrij typisch voorbeeld van communicatie met een politieke tegenstander waarin men probeert de andere te vleien om met hem in gesprek te blijven. Maar omdat Nagelkerken hoofdzakelijk Cicero's teksten zelf laat spreken, kan elke lezer makkelijk een eigen oordeel vormen. De uitvoerige eindnoten verklaren wat in de vertaalde teksten niet voor elke lezer vanzelfsprekend is. Heel handig voor het overzicht is bovendien dat Nagelkerken aan het begin van het boek de hoofdrolspelers in korte biografische schetsen introduceert (pp. 14-20).

Er is maar heel weinig kritiek te leveren op dit uitermate geslaagde boek. Een kritische noot is dat Nagelkerken niet stilstaat bij het opmerkelijke feit dat Cicero in dezelfde tijd ook nog enkele filosofische werken schreef die eveneens nauw met de politieke situatie verbonden zijn: het tweede boek van *De divinatione* (met de beroemde *praefatio* waarin hij zijn leven als filosoof adieu zegt en verklaart weer politicus te willen zijn); *De fato* (een fictief gesprek met de *consul designatus* Hirtius) en uiteraard het hoofdwerk *De officiis* (dat parallel aan de eerste twee *Philippicae* ontstond en waar Cicero in boek 3 expliciet met Caesars dictatuur afrekent). Een tweede gemis is het ontbreken van een korte bibliografie met leestips voor wie, gestimuleerd door Nagelkerkens selectie, meer wil weten. Dit zijn echter slechts kleinigheden die geen afbreuk doen aan het geheel. Ik kan iedereen, expert en leek, alleen aanraden dit boek aan te schaffen; iedereen zal er evenveel winst als plezier uit halen.

Christoph Pieper
C.Pieper@hum.leidenuniv.nl

